

סימן ריט

[אוצר החכמה]

שאלה

אל הר המור גבעת הלבונה, נרדו נתן ריח לשבעה חכמות וגם לשמונה וכו'. אחר אשר כל הנחלים הולכים אל הים, מה יעשו מי גבים קטנים, מים המוכים, מים המכזבים, יאמרו נא נלכה גם אנחנו אל מקור מים חיים, אולי נטהר מנגעינו הקשה. אולי יתעשת לנו וימתיק מרירתינו, ולא נאבד בספיקתינו. והוא בהיות אשר ידענו כי רב חילו וכי כביר מצאה ידו בכל חכמה ומדע, נוסף על חכמת האמת תורתנו הקדושה, ובפרט בחכמת התכונה היא סדר מעמד ומצב ומהלך צבא השמים, ובעינינו ראינו כמה אגודות חבילות וקונטרסים שכתב בחכמה זו. לכן צמאה נפשינו היבישה אין כל למים טהורים, ונא יערוף כמטר לקחו ותזל כטל אמרתו לבאר לנו איזה דברים אשר אנו נבוכים במה שנמצא בש"ס בחכמה זו.

ובקטן נתחיל, והוא מה שכתב רש"י בברכות [דף נ"ח ע"ב נד"ה עקרב] עקרב היינו כימה וממזל טלה הוא. ומלבד שכסילים נסכל ענין כסיל וכימה בעצמן, ולא ידענו כי מה הוא, אף דשותא דמרן רבן של הגולה רש"י ז"ל לא ידענו פה, כי מה ענין מזל עקרב למזל טלה, והמה רחוקים זה מזה כמעט כרחוק מזרח ממערב. והרב הגדול מהרש"א ראה בעוניינו ולא הניח דעתינו.

תשובה

והנה על דבר שאלתך בענין ביאור פירוש רש"י, יומתק בפי מה שכתב הראב"ע על דברי [הקליר] [פירוש קהלת ה, א] שטוב לאדם לומר לא ידעתי או לשתוק מלומר דבר שאינו הגון. ובכהאי גוונא השיב [בעל תשובות באר עשק בתשובה צ"ח] לשואלו מאמר נפלא, והוא כרישא דעמי נדיב [שיר השירים ו, יב] וסיפא דאכן יש [בראשית כח, טז]. וביאורו, דתרי קראי נינהו, אחד מסיים 'לא ידעתי' ואחד מתחיל. אף אנכי אומר כז בדבר ששאלת. ובכלל חכמה זו.

ואשר כתבת כי ראית אצלי קונטרסים הרבה, אמת הוא כי יגעתי בחכמה הלז ולא מצאתי, תאמין [לי] אמונת אומן כי נפשי חשקה מנעורי לעמוד על שורשי המציאות מפי ספרים אשר חוברו על זה, כגון ספר צורת הארץ, והשמים והעולם, וספר כתוב ספר הגלגל. ואשר דברו מזה, כגון קידוש החודש ופירושו, וספר מורה נבוכים ופירושו, וספר צדה לדרך לרבי מנחם בן זרח, ושבילי אמונה, ושלשלת הקבלה, וספר עמנו אל, ורמ"י [לבוש], והתו"ט, [וספרי ריש"ר מקנדיאה גבורת ה' וחבריו], גם בספרי אומות העולם, נוסף על קדושת הש"ס שדיבר מזה באיזה מקומות זעיר שם זעיר שם.

ובאשר ראיתי כי כמעט אין דבר מוסכם בלי מחלוקת, ונפלו בדעתי על כל צד מצדדי דעתם תילי תילים ספיקות וקושיות ומבוכות, אף כי תליתי בחסרון השגתי — וכאשר הוא האמת בלי ספק, וכמאמר המורגל 'סתם מקשין עמי הארץ', לכן לא די שמשכתי ידי מלבנות עוד זמני בחקירה ודרישה ומלחדש דבר או להכריע בין הדעות מסברא או מגמרא, אף כי קמתי בשחר ושרפתי בחמתי ומר נפשי כמה גווילין וניירות, חבלתי מעשי ידי אשר טרחתי בו זמן רב, ואמרתי כי כבר השגתי די מה שהגעתי לידיעת 'לא ידעתי', כמו שאמר הגאון החסיד על אמרתי אחכמה וגו'. והסכמתי למה שכתב הרמב"ם במורה נבוכים חלק ב' סוף פרק כ"ד שאין דבר ברור בחכמה זו.

והנה אמרתי אציגה נא עמך ריש מילין מן המבוכות והתמיהות אשר היו לי אפס קצתם תראה מן הבא בידי, לשני טעמים. האחד, למען לא תאמר בלבבך כי דחיתך בקש מבקשתך ובשוא ודבר כזב חלילה. והשני, אולי על ידי חשך הספיקות יתעורר לב הקורא אשר לבבו יבין וידע יותר מלבבי ודעתו רחבה מדעתי, ויסיר מוץ הקושיות ותבן המבוכות, ויברר בר שבתוכו בבר לבו, עד יוציא אור מתוך חשך ויצא כנוגה צדקו במאמרו. ובכהאי גוונא כתב התוספות יום טוב מסכת כלאים ופרק ג משנה

א ד"ה לשון הרמב"ם]. ובזה גם כן התנצלות בעד הרמב"ם נגד השגת הראב"ד על מה שכתב בענין בחירה וידיעה.

ואען ואומר, כי זאת הארץ אשר אנחנו עומדים עליה וראינוה תמיד בעינינו, מחולקים בעלי החכמה הזו, כי יש אומרים שהיא עם המים שסביבה דמות כדור עגולי, והיא כדור שלם עד שבני אדם הולכים מעבר שני לארץ ממש תחתינו, וכפות רגלם נגד כפות רגלינו ממש. ואין תמיה מה שאי אפשר לאיש בער שלא יוכל לקרב אל השכל הגס שלו מה שמובן וברור וידוע אמיתתו לבעלי מידע, כמו שכתב הרמב"ם בזה ובשני קווין ההולכים ומתקרבים ולעולם אינם פוגשים זה בזה במורה נבוכים. כל שכן שאל יכחיש אדם אמיתות דבר מפני שלדעתו אי אפשר לעמוד עליו, כמו שכתב הרמב"ם בהקדמת פירושו למשניות על גודל גרם השמש. וזה ברור ממני אומניות ותחבולות והמצאות יום יום, כי לפני שיצא הדפוס לאור היה מכחיש אדם אפשרותו, והצורף אי אפשר לו להשכיל מעשה רוקם ציורים נפלאים הדקים בבגדי משי, וכן ההיפך.

ויש אומרים שהארץ שקועה חציה, ושטה במי אקיינוס כתפוח שט בקערה של מים. ולפי זה נכחיש דרי מטה נגד דרי מעלה. והמה מכריחים דבריהם, באמרם כי חומר גס בהכרח ינוח על דבר. והכל יפצה פיהם, כי נשאל אותם לדעתם על המים, ועל הרוח שסביבו, ועל האש שסביבו. ועל כרחו יאמר שהכל תלוי על בלי מה בכחו של היוצר ברוך הוא וברוך שמו.

ורז"ל סתמו דברים במסכת חגיגה [יב:] ואמרו והארץ על המים ממקרא מלא לרוקע הארץ על המים. ומה שנחלקו בבבא בתרא דף כ"ה ע"ב אם עולם לאכסדרה דומה וכו', אין ענינו לזה, רק בתמונת השמים ומהלך החמה. וענין ז' כוכבי לכת זכרו רז"ל במסכת שבת בפרק בתרא [קנו:]. גם בסידורן, שם [קנט:] בענין פורסא דדמא ע"ש פירוש רש"י [ד"ה דקיימא] על

מאדים בזווי. וצ"ע מאד, אחר כי לכולי עלמא כל אחד יש לו גלגל מיוחד, איך נאמר שהם משמשות שעה אחר שעה כסדר שכתב רש"י, ובפרט חמה ולבנה. ומה ענין השימוש, שהרי אין מהלכם זה אחר זה. ויש עשו להם בתים במזלות, קצתם לכוכב ב' מזלות וקצתם רק אחד. והמשורר הגדול בעל עמנו אל כתב בדרך הלצה שעל כן קראו לכוכב 'כוכב', כתב [וכן קראו רבינו יש"ר בספר גבורת ה' מדרגה ה', עיין קול יהודה פירוש על הכוזרי דף רמ"ז] מפני שבתיו תאומים ובתולה. [לפי רז"ל סוף שבת [קנו.] שכתבו דספרא דחמה הוא שמו זה נאה לו] וכן כתבו יודעי עתים. ומי יתן ונדע ציור זה, כי י"ב מזלות סובבים תמיד, וכן כוכבי לכת שהם בז' גלגלים, והמזלות בגלגל שמיני.

והנה הרמב"ם בספר הי"ד הגדול והנורא כתב בהלכות יסודי תורה ריש פרק ג' [הלכה א] כי הגלגלים נקראו שמים. וכן יובן ממה שכתב בספרו חלק ג' מורה נבוכים פרק י"ד שמה שאמרו [חגיגה יג.] עובי כל רקיע ת"ק [שנה] נאמר על הגלגלים שהם ז' כוכבי לכת. וקצרה דעתי להבין מה שכתב שם חלק ב' פרק ט' ששצמנ"כ הם כדור אחד, ועיין עוד שם פרק כ"ד. ואין להקשות איך יתכן זה המרחק בין הגלגלים, * אחר שהסכימו התוכניים שהם כגלדי בצלים זה על זה, ואין ריקות ביניהם כלל, [וכן כתב ריש"ר שם [גבורת ה'] מדרגה י"ה, עיין עוד ספר קול יהודה על הכוזרי דף קפ"א ע"ב, עיין לקמן תשובה רלד]. דיש לומר דמה שאמרו מהלך ת"ק, ר"ל מקערוותיו על זה עד קערוותיו של שני הסמוך לו, וכן מגבנוותו עד גבנוותו של שני, וכן כתב במורה נבוכים שם. וגם זה נגד דברי רז"ל, שהרי אמרו [חגיגה שם] מהלך ת"ק על עובי כל רקיע וגם על המרחק. וכמו שיסד הפייט ישר"ה לכסא.

ומה שהפליג הגאון החסיד ברוב חסידותו [של"ה חלק א עשרה מאמרות ד"ה המאמר השלישי] שאין ערך רק כגרגר חרדל כל גלגל נגד השני שעליו [ומחבר פירוש התפלה כתבו בתחינת,

* אחר שהסכימו התוכניים שהם כגלדי בצלים זה על זה, ואין ריקות ביניהם כלל וכו'. עיין רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ג הלכה ב. וצ"ע.

שם קבועין הכוכבים, וגלגל ט' חלקו לי"ב חלקים והעלו להם שמות על שם צורות הכוכבים שלמטה ממנו בגלגל ח', וכתב עוד שם שיראו הכוכבים הגדולים שבו תבנית הצורות האלו, (ר"ל כי ודאי לכל הכוכבים אין מספר והמה ממלאים כל הגלגל בלי תמונה ותבנית להם). וכתבו חכמי אומות שיש בגלגל מ"ח צורות, דהיינו נוסף על י"ב מזלות עוד ל"ו, וקראו להם שמות כמו שכתבו יודעי עתים בקאלענדר [=לוח שנה], וזכרו מספר הכוכבים שבכל אחד מהם, ואמרו כי מספר כלם יחד אלף כ"ב. (וכתבתי בספרי עץ החיים חלק פרפראות שעולים גימטריא ברי"ת קוד"ש, כי בר ישראל נמלט מהוראתם וגזירתם אפילו למאן דאמר יש מזל לישראל [שבת קנו]. על ידי שמרו ברית קודש, כמו אברהם אבינו ע"ה שיצא מאצטגנינת שלו על ידי המילה בקראו שמו אברהם). וזכר כל זה רבי מנחם בן זרח בספרו צידה לדרך מאמר א' כ"א פרק כ"ז, וכתב שם שלמראה עינינו יחסרו קצתם לרוב קטנותם לפעמים, וכן כתב בשלשלת הקבלה ריש חלק ב'. וצ"ע, שהרי הרמב"ם כתב שהתמונות נעשו מכוכבים גדולים. ועוד קשה במה שכתב הצידה לדרך שם בסרטן יש ט' כוכבים ובטלה י"ג, איך יצויר צורת סרטן מט' כוכבים וטלה מ"ג. ובכהאי גוונא עוד טובא. ולדברי הכל המה בגלגל ח'. וצ"ע בזה על רש"י מסכת ראש השנה שם [יא]: גלגל חמה.

ורבי שלמה בן גבירול בכתר מלכות זכר גם כן ענין י"ב מזלות בגלגל השמיני, גם הפליא לעשות בזכרו מדת כל כוכב וזמן הקפתו את גלגל שלו, ונמצא בקצתם שינוי בספרי חכמי ישראל וחכמי אומות העולם. וכתב שעל גלגל השמיני גלגל המקיף בכל יום, ומכריח כל הגלגלים שבתוכו להקיף עמו ממזרח למערב. וכן כתב בספר צורת ארץ, ובמיימוני פרק ג' מיסודי תורה, ובצדה לדרך מאמר א' כ"א פרק כ"ה, ובגינת אגוז דף ל"ז ע"ב, ובשלשלת הקבלה ריש חלק ב', ובשבילי אמונה נתיב ב' סוף שביל ג'. והראב"ע בפירושו לעשרת הדברות [שמות כ, יד] ובפירושו לתהלים מזמור ח' עשה שתי מעונות, הא' לכוכבים בכלל, והב'

והוסיף בה דברים משובשים, סבר דמצוה עבד והוא עון פלילי, ועל כיוצא בזה אמר קהלת ולבך אל ימהר וגו', לא הבנתי, הן שנאמר שר"ל הגלגל או הכוכב שבו, מה הפלגת אין ערך שאמר. וכן נראה לי גם כן דעת ר"ש בן גבירול בכתר מלכות, דלא זכר שום רקיע רק ז' גלגלים וגלגל המזלות וגלגל השכל, ודוק. משמע שהן הן הגלגלים הן הן הרקיעים, שהרי כתב למעלה מהם גלגל השכל וכסא כבוד. אכן הר"מ אלשיך כתב בשערים שהקדים לפירוש משלי, גם קרוב לסוף התורה פסוק אשריך ישראל וגו' ובגאותו שחקים [דברים לג, כו] שברקיע שני הוא הראשון, כי וילון אינו משמש כלום, כדאמרו רז"ל [נחגיגה יב]: שם חמה ולבנה כוכבים ומזלות. וכן כתב המקובל האלקי מהררמ"ק בספר הפרדס שער ששי הוא סדר עמידתן פרק ג' דף ל"ו ע"ב.

והנה בסידורם זה על זה גם כן מחולקים בעלי תכונה [עיי' ספר גבורת ה' הנ"ל מדרגה ה']. כי יש אומרים שגלגל חמה סמך על גלגל לבנה, וכן יש אומרים [חסר כאן].

וענין י"ב מזלות לא נזכר בש"ס רק בברכות דף ל"ב ע"ב על התשכח אשה עולה י"ב מזלות בראתי ברקיע וכו'. אכן באיזה מקומות שמענין מכללא, כמו בבבא מציעא פרק ט' דף ק"ו ע"ב עד דאתו אריסי מדברא וקיימי כימה ארישייהו, בפירוש רש"י [ד"ה עד זמן]. ובמסכת ראש השנה דף י"א ע"ב, ושם יש לי מבוכה גדולה בדברי התוספות [ד"ה יום], אי"ה נדבר בו טרם נכלה דברינו, שלא יהיה בית מדרשי רק מבוכות בלי חידוש וקושיא ברורה. אכן במדרשים מצינו בכמה דוכתי, כמו בבראשית רבה פרשה י' [פיסקא ד] שצ"ע מאד להולמן, גם על במאזנים המה מהבל [וגו'] [תנחומא שלח סוף פרשה יג], גם נתנו טעם למה נתנה תורה בחודש שמזלו תאומים שיש לו פה. גם על עלה אריה מסובכו [ירמיה ד, ז] לחרבן בית המקדש בחודש אב [ילקוט שמעוני ירמיה רמז רנט]. וכן יסדם הקלירי בגשם וטל, ובקינה [לתשעה באב] אז בחטאינו.

וענין המזלות הם תמונות הכוכבים בתמונה ההיא. ויש מהבילים ומכחישים הצורות לגמרי. וכתב הרמב"ם בספר הי"ד פרק ג' מיסודי התורה [הלכה ו-ז] שבגלגל (ג') [שמיני]

והנה שיטה דפרק מי שהיה טמא [מסכת פסחים] דאמר מעמוד השחר עד הנץ החמה ה' מילין. ופירש רש"י [שם צג: ד"ה מעלות] שהוא תחילת כניסת החמה בגלגל, ע"ש דף צ"ד ע"א. משמע שבלילה החמה מהלכת חוץ לגלגל. ואמר שם סומכיה דרקיע אלפי פרסי, ועל כרחך (ר"ל) [צריך לומר] מה שאמרו 'רקיע' גלגל שלה, והוא גם כן מה שאמרו (מ"ד) [בבא בתרא כה:] שבלילה נכפת ויוצאת. שעוביו של רקיע ממש אמרו רז"ל [פסחים צד:] שהוא מהלך ת"ק, וכבר זכרנו דאין זה מוסכם מכל, ושיש אומרים דאין ז' רקיעים לז' גלגלים.

ושם בגמרא פרק מי שהיה טמא [פסחים שס] דזה דעת חכמי ישראל, ואמר רב שנראין דברי חכמי אומות העולם, יע"ש ובמסכת עירובין דף נ"ו (ע"ב) [ע"א] ובבבא בתרא דף כ"ה ע"ב דרבי אליעזר ורבי יהושע תרווייהו סבירא להו הכי. ולפי זה גם כן בטלו דברי האומרים שאין שעה בכ"ד שעות היום שאין בו יום לאיזה מקום בארץ — ולילה לבני מקום שכנגדו, עד שהרז"ה האריך מאד במסכת ראש השנה [המאור הקטן ה. מדפי הרי"ף] שאין נשמר שבתות וימים טובים אם לנו ליל שבת [ולאחרים ערב שבת, ובלי ליל מוצאי שבת לאחרים יום שבת, והביאו המוסקאטי בספרו קול יהודה פירוש על הכוזרי, והאריך בדברים שכליים בזה יע"ש. והתירץ המסולת שבהם, שכלם נמשכים לפי מצב ארץ אשר ה' דורש, הוא ארץ ישראל. ונצרך על כל פנים לזה כאשר ראינו ערכי שינויי יום ולילה גם כלפי מעלה, שאומרים המלאכים ביום קדוש ובליילה ברוך — במדרש, ובגמרא שאומרות מלאכי השרת שירה בלילה וחשות ביום [חגיגה יב:], וג' משמורת הוי לילה [ברכות ג:], ובפרק קמא דעבודה זרה [ג:] מחלק מה שעושה הקב"ה בג' רביעי היום. ועיין תרגום שני פרשת האזינו [תרגום ירושלמי דברים לב, ד]. עם שלפי דעה זו צ"ע איך בכל הכדור תקדם עליית השחר בערך שוה לפני נץ החמה, גם מה ענין עמוד השחר, הלא תמיד החמה תחת גלגלה.

וכל זה בשיטת האומרים שמקפת בין ביום בין בלילה למטה מהגלגל את כל כדור הארץ,

לגלגל המזלות ההולך ממזרח למערב. ולא ידענו מה היה לו. ועיין עוד [רבינו] בחיי פרשת כי תשא דף ק"כ ע"א [שמות לב, יט]. ובמחילה מכבוד הרב מהרש"א ששגה בחידושי תורה באגדת חלק בענין דור המבול [סנהדרין] דף ק"ח [ע"ב ד"ה ששינה] שבנה בניינו על יסוד שגלגל המזלות מכריח כוכבי לכת ממזרח למערב. ולא היא, רק על ידי גלגל ט' נקרא גלגל היומי. והרלב"ג בספרו מלחמות ה' מ"ה פ"ד מ"אן מלהאמין שיש על גלגל המזלות גלגל היומי כלל [עיין גבורת ה' מדרגה ג'].

והנראה מכל הגדולים הנזכרים, שזה שלמראה עינינו השמש תצא מן המזרח ותשקע במערב, אינו על ידי הקפתה והליכתה בעצם, כי הקפתה בגלגלה ממערב למזרח, רק על ידי גלגל העליון המקיף כל גלגלים הסגורים בו ממזרח למערב בכל יום. וזה גורם לנו מבוכה בכמה פסוקים ומאמרי רז"ל בש"ס ומדרשים, שכלם מורים כאשר עינינו רואות וכפשטן של דברים והמקראות, שעצם מהלכה ממזרח. ואי כדבריהם, בטלה מחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע [בבא בתרא כה:] במהלך החמה בלילה, אם סובבת למערב הארץ או למעלה מכיפת הרקיע. גם נשתבש עלינו מזה ענין יומא אריכא וקטיני שהם על ידי שינוי המעגלים. כל שכן ענין חילוקי הנופים וחילופי המקומות, עד שכאפשרות שימצא מקום [ש]כל השנה יום חוץ מלילה אחת, וכן בהיפך, ומקום שחצי השנה כלו יום וחצי השנה לילה. ושאין לך שעה שאין בה יום לקצת מקומות שבכדור, ולילה לקצת, שנזכיר בסמוך. שאת כל אלה אף שלא נבינו על בוריו אין לנו ראיה על סותרו. משא"כ אם זריחת החמה מן האופק ושקיעתו למטה מהאופק על ידי גלגל המקיף המכריחו, על כרחך יהיו כל הימים והלילות שווין וכל המקומות שווין.

ועוד קשה לפי זה, למה לא נראה גם הלבנה וכוכבי שצמנ"כ וכל כוכבי הנבוכים רצים בכל לילה ממזרח עד מערב עם גלגל המקיף, שהרי גם כן סגורים בתוכו. גם נשתבש עלינו מכמה פנים לפי זה ענין מיעוט הלבנה והגדלתה בכל חודש, כי לא נדע סיבתו כלל.

שאין אור הלבנה ניכר לכל דיירי ארעא נעיין ראש השנה כ:], כתבו שאז תעמוד הלבנה ממש נוכח החמה, ומאיר פניה של מעלה כלפי החמה שמזיו אורה מקבלת אורה ומאירה, וכל מה שתרחק מכנגדה מכה אור החמה קצת מפניה כלפי מטה, עד חצי החודש שתעמוד החמה רחוק מאד ממנה נוכח פניה שלמטה כלפי דידן וכו'. ונקל להבין זה אם נצייר שבכל פעם החמה על הלבנה למעלה בשמי מרום בעת המולד, שאז פני לבנה המאיר למעלה מקבלת אור מפני החמה.

אבל אמר נא ישראל מי שהוא בדור יתום הזה, והלא מולד הלבנה לפעמים ביום ולפעמים בלילה, ובשעות מתחלפות, ובלילה הולכת למטה תחת הארץ לחכמי אומות העולם, ולרבי אליעזר הולכת למעלה מן הכיפה, ולרבי יהושע מסבבת, וזה בכל יום ויום. ואיך אפשר לומר שבעת המולד אור פניה לצד מעלה כי מקבלת אורה מאור החמה שעליה ממש. גם בעת מילואתה, איפה החמה עומדת תחתיה ומאיר פניה של מטה.

האומרים שבליילה מהלכת החמה תחת כדור הארץ, יאמרו שהשמש תעמוד תחת הארץ ממש נגד לבנה שעליה, כי לגודל השמש וקטנות כדור הארץ לא ימנע כדור הארץ את אור החמה מלהאיר פני הלבנה. וזה גם כן מצד עצמו נכון ואמת, וכן כתב רמ"י בלבוש בפירושו. אבל מי שם האמת תחת הארץ לכל חכמי ישראל.

והרב המקובל מוהרמ"ע [בעשרה מאמרות] במאמר העתים פרק ט' כתב לחבר יחד ב' הדעות, וסבירא ליה כי בלילה יוצאת חוץ לכיפה — הוא הגלגל או הרקיע — ומקפת מבחוץ לכדור הארץ מתחת ליושבי תבל, עד שובה בבקר שנכנסת מחוץ לפניו ומאירה ליושבי תבל מבפנים לכיפת הרקיע. ובאמת כמה דברים נתיישבו בזה. והרב מפרש מה שאמרו בגמרא 'למעלה מן הרקיע' דבפסחים [צד:] ובבא בתרא [כה:], ר"ל חוץ לכיפה, ונקרא 'למעלה', ומכל מקום ר"ל למטה מן הקרקע. כך נראה לי דעתו. וחכמי אומות העולם סבירא להו שהולכת בלילה למטה מן הקרקע תוך הכיפה כמו ביום,

משא"כ אם בלילה מקפת למעלה מגלגלה ותחשיך כל הכדור, אין אור בשום מקום בעולם התחתון. וצ"ע אם היא למעלה בגלגלה איך נראה אור הכוכבים שהם בגלגל השמיני, ואם ביום אינם נראים מפני אור היום איך נראים בלילה, והלא השמש בגלגלה למטה מהם, ואור דידה היה ראוי להאיר דרך גלגלה, כי הגלגלים כלם ספיריים שעל כן נראים הכוכבים דרך ז' רקיעים נעיין רמב"ם יסודי התורה פ"ג ה"א].

ויש לנו ספק באור היום גופיה מהיכן בא, [ו]מה הוא נושאה וסיבתה. אם הוא אור בפני עצמו ברא ה', כמו שנאמר [בראשית א, ה] ויקרא אלהים לאור יום וגו', ונצרך לומר שהוא בא ברצונו יתברך זמן מה לפני יציאת החמה. ויותר נוח לקרב זה אל השכל לדעת הסוברים שבליילה מקפת למעלה מהגלגל, כי אם מקפת הארץ גם בלילה רק שזמני יום ולילה לפי המקומות — ובכל מקום שתשקע החמה שם הוא לילה, נצרך לומר שגם אור היום מתגלגל כך, שלפי המקום בא יבא — ולא יאחר מלבא שיעור מה לפני נץ החמה. ובכהאי גוונא צ"ע בעמוד השחר ממש. או נימא דאור היום מאיר מכחה של שמש מיד שתתחיל לכנוס תוך גלגלה, או סמוך ליציאתה תתחיל לשלח אורה בריחוק מקום אף כי עדיין לא תזרח בכח.

ונראה כי נחלקו חז"ל במסכת חגיגה [יב.] אם אור הראשון נגנז, [ו]אור הנברא ביום א' אינו ענין למאורות שביום ד', ואם הראשון נגנז נברא אחר תחתיו והוא אור היום שלנו. שהרי למדו גניזת אור ממה שלא נאמר 'ויהי כן' רק 'ויהי אור', מכלל דאור אחר הוא, וכמו שנאמר גם בג' ימים הראשונים ויהי ערב ויהי בקר. או נאמר הן הן המאורות שנבראו בראשון ולא נתלו ברקיע עד יום ד'.

ומה שכתבתי לעיל כי נשתבש עלינו ענין הקטנת וגדלות הלבנה לדעת רבי שלמה בן גבירול דסבירא ליה דגלגל המקיף מכריח כל צבא מרום אתו עמו לילך ממזרח למערב, לא תבין שאני מבין היטיב ענין מולד הלבנה והגדלתו עד חצי החודש והקטנתו אחר חצי חודש, כי לכל הדעות לא ידעתי ולא ירדתי לפלגות בין ראובן. כי שורש ענין י"ב שעות

ואם כן מצינו עמידת השמש למטה נגד הלבנה ומאירה כולם.

מכל מקום צ"ע איך נבין, הלא השמש והירח אינם עומדים רק הולכים במרוצה רבה נפלאה, זה ביום וזה בלילה, ועינינו רואות. ואיך תגדל ותקטן אור הלבנה מעט מעט מיום ליום ואין ניכר לעינינו בלילה אחת שינוי בו משעה לשעה, אף כי תזוז ממקומו חלק גדול ברקיע השמים כרחוק מזרח ממערב, וכן ירוץ גם החמה ויותר. ועל כרחק לא תשאר מכווין תחת השמש או מרחק שוה מכנגדה כל הלילה, ולא ישתנה בכל עת בגודל וקוטן מעוט אור ותוספת לפי נליזתה בריחוק מקום מנגד החמה. וכמה פעמים דברתי מזה עם בני ברית החכמים בעיניהם, ובושים ברוב גאונם לומר שדבר נעלם מהם, רק בקשו להטעות ברוב דברים את השומעים אף כי המה בעצמם לא ידעו לא יבינו. ואנכי נבער מדעת ולא בינת אדם, ולא יספיקו לי כל ספרים וסופרים בעלי מדע בחכמה זו להבינני אמיתת הדבר ^{שחננו דעתי בו.} אף כי בלי ספק גדולי הקדמונים הרמב"ם וסייעתיה, והאחרונים רמ"י [בלבוש] שפירש קידוש החודש ושאר מפרשיו, והתוספות יום טוב וכיוצא בו ירדו לתוכן הדברים, מכל מקום בעוניי לא מצאתי לי רב שילמדיני ויאיר עיני בו, רק תם אני לא אדע מה זכה בזה"ז ומה חטא אד"ו, כמו שכתב הראב"ד [קדוש החודש פ"ז ה"ז].

ונחזור לדברי רבי שלמה בן גבירול בכתר מלכות שגלגל העליון החוזר הוא המגלגל בכחו כל הגלגלים ממזרח למערב בכל יום, ובכלל זה גם גלגל המזלות. ונאמר שהמזלות בעצמן או הגלגל בעצמו (כי נחלקו חכמי ישראל עם חכמי אומות העולם אם גלגל קבוע ומזלות חוזרים או בהיפך [בפסחים] בפרק מי שהיה טמא הנ"ל) [דף צ"ד ע"ב. ושם אמר רב תשובה לדבריהם וכו' ורב אחי השיב לקיים דבריהם ונדחק. ולא ידעתי מה היה לו לריש"ר בספרו גבורת ה' מדרגה ה' שכתב שהודו חכמי ישראל לחכמי אומות העולם. וראיתי בספר עשרה מאמרות מאמר כבוד חכמים חלק א' פרק י"ב שגם כן השיג בזה ממש על מפרש אחד שכתב כך, ולא ידעתי מנו. כי הרב רבי מנחם עזריה בעל עשרה מאמרות קדם

טובא, כי ריש"ר בימי היה והכרתיו בהיותו בפראג ובבואו לוירמיש שנת תי"ב] סובבים ופונים ממערב למזרח, ותשלם הקפתו בהמשך שנה שלימה שס"ה יום ורביע.

אכן הגלגל החוזר מכריח הגלגל הזה עם המזלות שבו להקיף ממזרח למערב בכל יום ויום, וכזה אמרו רז"ל שבכל חודש יעלה מזל של אותו חודש תחילה מן האופק לאור הבקר (הכי מוכח בבבא מציעא דף ק"ו ע"ב וכן פירש [רש"י] שם ובמסכת ראש השנה דף י"א ע"ב. וצ"ע דויהי ערב ויהי בקר כתיב, דערב קדם. וכן סדר (ד') [ז] כוכבי לכת בפרק מפנין [שבת קכט: וברש"י ד"ה דקיימא] מתחילין בליל ד', [וצ"ע], ושוהה בעלייתו ב' שעות.

ובתוספות דראש השנה [שם ד"ה יום] כתבו דשוהה ב' שעות עם חלק אחד משלשים בשעה. נראה לי לפי דקשה, אם כל ימי ניסן עולה טלה בתחילת היום ממש, אם בכ"ט בו עלה טלה בתחילה איך ימהרו מרוצתם שייסבבו (י"ג) [יב] מזלות ביום ל' עד כי יעלה בראש חודש אייר שור תחילה. לכן כתבו עם חלק אחד משלשים. ואם הגרסא נכונה, טעות ביד בעל המאמר אפילו לפי דעתו, שטעה עוד במספר שלשים כמו שנבאר בסמוך. והנראה להציל האומר, ולהגיה 'פחות מחלק אחד משלשים'. כי אם ר"ל נוסף חלק בשלשים, בא היפך הכוונה ונתחזקה הקושיא, ועל כרחק ר"ל פחות מחלק שלשים לפי דעת אותו גדול בעל התוספות. (ודמיא למה ששמעתי מפי מלומד גדול אינו בן ברית ראייה לשמור ביום א' ולקדשו תחת יום שבת, מפני שנתאחרו הימים יום שלם בימי יהושע כשאמר [יהושע י, יב] שמש בגבעון דום כיום תמים. ושחקתי עליו, כי כלפי לאי, שאם זו סיבה הוא יותר טעם לתוגרמיים ששובתים יום הששי). ומכל מקום נראה לי שתלמיד טועה כתבו, ושגה בעיונו. כי סבר היה לאסוף ולקמץ שעה בשלשים ימי החודש, והלא אם כל מזל שוהה ב' שעות פחות חלק שלשים משעה, ימהרו מיום ליום י"ב חלקי שלשים משעה, כי לכל מזל חלק שלשים, ויבא לשלשים יום ש"ס חלקי למ"ד, והם י"ב שעות שלימות מהלך ששה מזלות.

והנכון לגרוס בתוספות ב' שעות פחות חלק מחלק ק"פ בשעה. ור"ל כי ביום א' דחודש ניסן עולה טלה בתחילת היום בב' שעות פחות חלק מק"פ בשעה, עד כי יתאספו ביי"ב מזלות לכל יום י"ב חלקי ק"פ משעה, לכן ביום שני לניסן עלה תחילה טלה לפני היום י"ב חלקי ק"פ, שהוא חלק ט"ו משעה. ובשלשים יום יתאספו ב' שעות, שהוא בקרוב זמן עליית מזל אחד וחלק ט"ו. לכן בכל יום מימי ניסן יקדים טלה לצאת יותר מיום שלפניו, עד שראש חודש אייר יעלה שור בתחילת היום, כי יגמר עליית טלה כלו לפני אור היום. (ואף דגם זה אינו מדוקדק, כי גם בלאו הכי נמי צ"ע בגמרא [בבא מציעא קו:] עד דאתי אריסי וכו', כי על כרחך נשתנו קצת שנים על ידי חדשים של לבנה ועיבורי השנה, מכל מקום מה שכתבתי נראה לי ^{אוצר החכמה} ברור בע"ה).

ובדבר שתמהת על דברי רש"י [ברכות נח: ד"ה עקרב] במה שכתב עקרב היינו כימה וממזל טלה הוא. יפה תמהת, ואין בידי תירוץ וישוב נכון אלא אם נאמר שאין עקרב דנקט רש"י עקרב שבמזלות, רק צורה אחת אחרת, ומנא ליה ולן זה. גם במ"ח צורות שזכר בצדה לדרך לא נמצא רק עקרב אחד. (ובכהאי גוונא כתבו התוספות בפסחים דף (צ"ה) [צד] ריש ע"ב [ד"ה מעולם], ואי אפשר דעקרב דרש"י עקרב דפסחים, ונצרך לומר דג' הן). וכבר השיגו התוספות בבבא מציעא דף ק"ו ריש ע"ב [ד"ה וקיימא] במה שכתב רש"י שם [ד"ה עד זמן] דכימה הוא זנב טלה, רק עש הוא זנב טלה וכימה סמוכה לה יע"ש.

ולבאר אלו שלשה הנמצאים במקרא אחד, עושה עש (הוא עיש) [הכי מוכח בש"ס ברכות סוף דף נ"ח] כסיל וכימה — באיוב [ט, ט], מצאתי בספר צדה לדרך הנ"ל צורה הראשונה עיש ובניה ר"ל כוכביה ז', ואתי שפיר ראשונה, שהוא בטלה. רק דצ"ע שהוא בסוף זנב טלה. *ובילקוט איוב שם ט' מפרש עיש זוגיתא, והיא תרנגולת, ובצדה לדרך צורה הט' התרנגולת.

ובספריהם ראיתי שלועזין עש ועיש שבאיוב [פרק ט' שם] ו[פרק] ל"ח [פסוק לב] 'דען וואגין' [=עגלה, מרכבה]. ובצדה לדרך שם שעיש ובניה אצל הקוטב הצפוני, אפשר שמה שאמרו חז"ל [פסחים צד.] עגלה בצפון ר"ל עגלה, לא עגלה ור"ל שור, וכבר כתבו התוספות בפסחים דף (צ"ה) [צד] ריש ע"ב [ד"ה מעולם] דאין עגלה דשם מזל שור ואין עקרב דשם עקרב דמזלות. ועל כימה [דאיוב] סימן ל"ח לועזין 'דיא גלוקיין' [=תרנגולת], והוא פירוש מוטעה בא מפירוש עיש, כי שם יתכן ממה שנאמר [איוב לח, לב] עיש על בניה תנחם, כי התרנגולת מצטערת מאד לפי שעה על אפרוחיה. וקורין בלשון אשכנז התרנגולת אם האפרוחים 'גלוק', או בכינוי מפורש לנקיבה 'גלוקין' [וכן מפורש בתרגום]. ועל כסיל פירשו 'אוריין', ונראה לי דעת המפרש שהם כוכבי מזרח, ולכן נקראים 'אוריין' כי מזרח נקרא 'אוריין' בלשונם (ודלא כפירוש הנדפס שם בהגה). ומזה קצת ראיה לפירוש מאי אוריה אור י"ה [בבא בתרא כה.], שר"ל מזרח נקרא כן, וקוראין למרגליות הטובים ומובחרים 'אריינענטאליש'. ואפשר כי על כן נקרא בזוהר כוכב השחר העולה במזרח 'אלין דמרגליתא' כי במזרח גדלים מרגליות הטובים ואפשר שבכח כוכב זה לגדלם. ופירוש 'אלין' מקל, כמו לא באלה דשבת [סג.], ובאגדה פרק הספינה [בבא בתרא עג.] ומחנין לה באלוואתא וכו'. [ונקרא כן] על שם שמתמר ועולה כמקל.

והנה בפיוט קרובץ י"ט אחרון של פסח [בפיוט ובכן ויושע, פיסקא מי כמכה] זכר גם כן כסיל וכימה, ופירוש המחזור [פירוש מטה לוי] כתב שכסיל שולט בקיץ וכימה בחורף. ויפה פירש, כבגמרא [ברכות] פרק הרוואה סוף דף (נ"ט) [נח] [ע"ב]. רק דלפירוש רש"י [שם ד"ה עקרב] שעליו שאלת דכימה הוא מזל טלה, איך יתכן לפי זמן עלייתו שהוא תחילת הקיץ שיהיה מופלג בטבע הקרירות. [ולפי מה שכתב במגלה עמוקות אופן קב"א שאלו הם כלל המזלות, אפשר שאע"פ שהם

* ובילקוט איוב שם ט' מפרש עיש זוגיתא, והיא תרנגולת. לפנינו בילקוט איוב ליתא, אלא גרס "יותא". וראה בהגהות מראה כהו לברכות נח: שגרס בילקוט איוב "זוגיתא" וכגירסת רבינו המחבר.

במקומות מיוחדים מכל מקום יש להם שליטה וכה בכל המזלות, זה בכל הקיץ וזה בחורף, אף שקצרה דעתי לירד לעומקו ולהבינו. ואין להקשות אם הוא ממזל טלה ומפרש בש"ס [שם] מה כימה כמאה כוכבי, [קשה] על מה שכתב בצדה לדרך שבמזל טלה יש י"ג כוכבים, כי כבר כתבנו שר"ל כוכבים גדולים הנראים.

עוד כ' בפיט הנ"ל [שם] עש בצפון ועקרב בדרום מונחים. ונראה דסתם כמאן דאמר בברכות שם שהוא רישא דעגלה, וכבגמרא דפסחים הנ"ל [צד]. דלעולם עגלה בצפון ועקרב בדרום. ואינם מזלות שור ועקרב הסובבים, כמו שכתבו התוספות [פסחים צד: ד"ה לעולם], ודלא כפירוש רש"י בברכות שם [ד"ה רישא] שפירש רישא דעגלה הוא מזל שור, וכוותיה מסתברא מדאמרי לה זנב טלה הסמוך לשור, וכמו שכתב רש"י. ואיך שיפורש יש תמה על הפייטן דסתם כך, שהרי בגמרא [ברכות שם] אמר ומסתברא כמאן דאמר זנב טלה.

הנה אהובי החוקר בתעלומות חכמה, כבר באו תוך דבריי איזה גרגרים ידיעות תורנייות, אבל לישב דעת רש"י מקור שאלתך בפרט או בכללה החכמה וענפיה, אין בכחי. וכבר סלקתי דעתי וידי מחקור בה, כי אין בירור ידיעתו משורשי ועיקרי הדת שמחויבים אנו להאמין בדעה מן הדעות. ואפילו ב"ג עיקרי הדת שמוטל על כל איש ישראל להאמין, בררנו והוכחנו [בתשובה רין] שהאמונה חיובית וטובה והחקירה תועבה. אף כי לכאורה מדברי הרמב"ם במורה נבוכים משמע דלא נקרא אמונה כלל אם לא על צד הבירור מתוך החקירה, מכל מקום ביררנו משאר דבריו שאי אפשר לתפסם כפשוטן רק נאמינם בקבלה אמונת אומן. כל שכן בחקירות חכמת התכונה אשר כמעט אין דבר שאין בו מחלוקת [עייין ספר גבורת ה' מדרגה ה'], ובכל צד עלו כמה ספיקות ומבוכות, וקשה מאד הציור וההבנה בהם אם לא בקבלה מפי חכם באמת לא בדמיון בחכמה זו, ועל ידי כדורים שיש בהם ג' מרחקים, שאי אפשר להבין בציור שטחי על הנייר. וקשה להבין איך יצויר עמידת החמה באמצע הרקיע בחצי היום — עם שנאמר שהוא בחצי רוח

דרום כדברי רז"ל על הולך אל דרום וגו' בבבא בתרא [כה]. ויע"ש פירוש רש"י, ואם מקפת רק רוח דרום לפעמים, ולפעמים מזרח דרום צפון, תהיה תמיד שקיעתה במערב וזריחתה במזרח ועמידתה בחצי היום באמצע הרקיע. ודברים רבים כאלה אשר נברך ליוצר ובורא עולמו בחכמה ועל צד היותר הטוב, והוא היודע ברואיו יתברך שמו בברור ועל אמיתתן, ואפס זולתו.

ועתה אתה ברוך ה', השמר לך פן יהיה עם לבבך דבר בליעל למהר להתכבד בקלוני, לומר כי לא נתתי לבי לדעת כי יש ג' מיני הקפות ללבנה, ושהיא תקוע וסובבת בגלגל קטן הסובב בגלגלה הגדול, אשר זו הסיבה למה שאמרו רז"ל [ראש השנה כה]. פעמים בא בקצרה פעם בא בארוכה, או שנעלם ממני איזה ידיעה ואיזה הקדמה אחרת השייכה לידיעה. כי תדע נאמנה כי חקרתי ודרשתי ועינתי, וחזרתי על כל צדי צדדים להבין ענין המולד, יגעתי ולא מצאתי. כי אחר שהחוש מעיד רוחק המהלך הלבנה בשטח רקיע השמים, וכל שכן בלילות הארוכים, ובהמשך הזמן הזה גם החמה במקום שהיא תרוץ מרוצה הנפלאה, הן בעצמה או על ידי גלגל העליון המוליכה ומכריחה, איך לא תגדל ותתרבה או תקטן ותתמעט בכל עת ובכל שעה לסיבת שינוי מקומו ומקום החמה.

(ומה) שאמרו רז"ל במסכת ראש השנה שי"ב שעות מקדימים בני ארץ ישראל לראות חידושה של לבנה לפני בני בבל, עיין שם דף כ' [ע"ב], אע"פ שאין ביניהם רק ק"ע פרסאות כמו שכתב בספר צמח דוד, אין משם לא סתירה ולא בנין למה שכתבתי. כי שם גדלת הלבנה בהמשך י"ב שעות עם הקירוב לדרי ארץ ישראל, הא והא גרמא. עם כי היכר דבר במשהו אחר היותו בלתי נראה כלל אינו צריך זמן רב, כמו היכר דבר קטן שנתגדל או גדול שנתמעט, וזה ברור. מלבד מה שכמה שעות עומדת לפנינו כמה שעות על היום, ויותר לפני הלילה, ונראה לעין כל. ומזה נדע שאפילו אם אינה נראית מן זריחת החמה או העננים, מכל מקום היא עומדת עם החמה, וזמני יציאה וביאה של הלבנה הם גם כן לפי ימי החודש כמו שכתבו התוספות דראש

לא תזוע. ושמואל ירחינאי שהיה נהירין ליה שבילי דרקיע וכו' [ברכות נח:], ואמר שיכול לתקוני לכולי גולה [ראש השנה כ:], לא היה מפנה לבו רק בעת שהלך לצרכיו, כבירושלמי [עין דברים רבה ח, ו].

ואתה שלום וביתך שלום
כנפשך החשובה ונפש נענה אהובך
הטרוד יאיר חיים בכרך

השנה דף כ' [ע"ב] בד"ה חצות (ה)לילה, ואיך נאמר כי טעם גדולה וקוטנה הוא קירבתה וריחוקה מהחמה.

הן אלה קצות מבוכותיי מעט מהרבה. לכן אל תוסף עוד ראות פני בחקירות ודרישות בחכמה זו, כי אתי היתה ולרוב יגיעה ומיעוט השגה שלחתי לנפשי, וגם אתה עשה כן ופנית והלכת אל גופי תורה, הפוך בה והפוך בה ומינה

החכמה

סימן רב

שאלה

על דבר פלוני שנשתדך עם בת זוגו למרחוק, ונודע לו שאין חותנו בעל יכולת כמו שחשב. לכן ביקש לבטל הקישור שנעשה בקנס ובחרם, ושם עלילות דברים על ידי עצת רשעים ששמע שהכלה בעלת מום שיש לה חוטם ארוך יותר מן הראוי, והוא שיעור אצבע קטנה שלה כמבואר בפרק מומין אלו [בכורות מד.] גבי מומי כהנים, כדקיימא לן [כתובות עב:] כל מומים הפוסלים בכהנים פוסלים בנשים.

[תשובה]

נראה שאם אין הגדלות והאריכות של החוטם מופלג באופן שאין רוב בני אדם שוחקין עליה, אין בדבריו כלום. דנהי דגבי כהני שלוחי דרחמנא יש קפידה, וכן בנשים לענין קדושין, מפני דזה נקרא מום בלשון התורה גבי כהנים לפי קבלת רז"ל. וכן אם התנה זה המשתדך ואמר בפירוש שלא יהיה בה מום. (משא"כ אם אמר שלא יהיה בה חסרון או שלא תהיה בעלת חסרון, דאזלינן אחר לשון בני אדם שאין זה חסרון. וכן להפך באם יש לה חטוטר גדולה על החוטם, אע"פ דהוי יתור לא חסר — הוי בלשון בני אדם חסרון, שאינו שכיח כלל, שהרי מתירין עגונה על ידי סימן כזה עיין אהע"ז סימן

י"ז סעיף כ"ד [ב]הגה. ושם מוכח דחוטם גדולה בשום ענין אינו סימן מובהק, ומכל מקום נראה לי כמו שכתבתי שאם היתה על ידו ללעג מרוב רואיה הוי מום).

מכל מקום בדלא התנה, דקיימא לן בנשים [שו"ע אהע"ז סימן לט סעיף ה] דמקודשת מספק, יש לומר בנדון הנ"ל דלא הוי כלל ספק, * מפני דאזלינן בתר סוגיא דעלמא ומנהג בני אדם דלא קפדי, ולא דמי לחומרא דאשת איש דמחמירין. (וצל"ע גבי קידושין בדין חוטם ארוך קצת אפילו התנה, אם נימא דאינה מקודשת אם אין לועג עליה בשביל זה. רק דאם בא אחר וקדשה צריכה גם כן גט משני).

ולכן אע"פ דיש לומר דאין מוציאין ממון מספק, בזה לא הוי ספק, אחר דשכיחא טובא גברא ונשי דאין מדת חוטם מכוונת כמדה שאמרו רז"ל, ואין שם על לב. [ו]כמו שאמרו רז"ל בתנאים שאדם מתנה עם חבירו אזלינן בתר לשון בני אדם. לכן אפילו התנה, אם יש ביד החותן משל החתן מצי תפס על דמי קנס.

וכן בהיפך, * מעשה שנודע לבחור שיש לכלתו מום, והוא שענינה סגורות מאד באופן שבאם תרצה לראות פני אדם או מה שכנגדה תוכרח לפתוח עיניה בכח, ומכל מקום אינם

* מפני דאזלינן בתר סוגיא דעלמא ומנהג בני אדם דלא קפדי. עיין בית שמואל [אהע"ז] סימן ל"ט ס"ק י"א ושו"ת יד רמ"ה סימן נ' (ציון לנפש חיה).

* מעשה שנודע לבחור שיש לכלתו מום והוא שענינה סגורות מאד וכו'. עיין שו"ת נדיב לב חלק ב' אהע"ז סימן ט' ורב פעלים חלק אהע"ז סימן ז' (בית דוד).